

19. YÜZYILDA URFA SANCAĞININ İDARİ YAPISI VE NÜFUSU¹

19th Century Administrative Structure And Population Of Urfa Sanjak

Mehmet Nuri ŞANDA

Dr., Araştırmacı, mns2133@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3800-6996

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 11.07.2024

Kabul/Accepted: 11.08.2024

DOI: 10.51592/kulliyat.1514796

ÖZ

Mezopotamya'nın kuzeyinde yer alan Urfa şehri, Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturduğu plato üzerine kurulmuştur. Urfa'nın kim tarafından ve ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Urfa'nın kuruluşunu Ebu'l-Farac, Hz. Nuh'a kadar götürmektedir. Ona göre, Hz. Nuh zamanında 180 şehir kurulmuştur. Bu şehirlerden biri de Urfa'dır. İslâm fetihlerinden önce Urfa, Asur, Babil, Med, Pers, Makedonya Krallığı, Osrhoene Krallığı, Sasani, Roma ve Bizans İmparatorluklarının hâkimiyetine girmiştir. 639 yılında İyâd bin Ganem, Urfa'yı da Bizans'tan alıp İslâm devletinin sınırlarına dâhil etmiştir. Şehir daha sonra Emevi, Abbasi, Moğol, Büyük Selçuklu, Musul Atabeyliği, Eyyubi, Memluk ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı idaresinde Urfa bazı dönemler Diyarbakır, bazı dönemler de Halep ve Rakka eyaletlerine bağlı bir sancak olarak idare edilmiştir. Bu araştırmanın temel amacı arşiv belgeleri, bazı Halep vilayet salnameleri ve araştırma-inceleme eserler ışığında Urfa sancağının idari yapısı ve nüfusu hakkında bilgilere ulaşmaktır. Bu amaç doğrultusunda farklı tarihli Halep vilayet salnameleri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivindeki belgeler incelenmiş ve Urfa sancağının idari yapısıyla nüfusu hakkında bilgi veren belgeler tespit edildikten sonra objektif bir şekilde yorumlanarak araştırmaya aktarılmıştır. Araştırmada Urfa sancağının sınırları içinde yer alan Birecik, Suruç, Rumkale ve Harran kazalarıyla bu kazalara bağlı nahiyelerin idari, demografik, kültürel, sosyal ve dini yapısı hakkında önemli bilgilere yer verilmektedir. Araştırmada, sosyal bilimler alanında sıklıkla başvurulan nitel araştırma yöntemi çerçevesinde tarihsel araştırma yöntemi, doküman-içerik analizi tekniği ve örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Literatürde Urfa sancağının idari yapısı hakkında bazı tez ve araştırmaların yapılmış olduğu görülse de bu araştırmalarda önemli bazı arşiv belgelerinin kullanılmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada başvurulan bu arşiv belgelerinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Kent, Urfa, İdare, Nüfus.

Keywords

Ottoman, City, Urfa, Administration, Population.

ABSTRACT

The city of Urfa, located in the north of Mesopotamia, was founded on plateau formed by the Euphrates and Tigris rivers. It is not known exactly by whom and when Urfa was founded. Abu'l-Farac dates the foundation of Urfa back to the time of Noah. According to him, 180 cities were founded during the time of Noah. One of these cities is Urfa. Before the Islamic

¹ Bu makale, Mehmet Nuri Şanda'nın, 2021'de Mersin Üniversitesinde Şerife Yorulmaz'ın danışmanlığını yaptığı "Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII. ve XIX. yüzyıllar)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

conquests, Urfa was under the rule of Assyria, Babylon, Medes, Persia, Macedonian Kingdom, Osrhoene Kingdom, Sassanid, Roman and Byzantine Empires. In 639, İyâd bin Ganem took Urfa from Byzantium and included it within the borders of the Islamic state. The city then came under the rule of the Umayyad, Abbasid, Mongol, Great Seljuk, Mosul Atabeyliğı, Ayyubi, Mamluk and Ottoman States. During the Ottoman rule, Urfa was administered as a sanjak under the provinces of Diyarbakır for some periods and Aleppo and Raqqa for others. The main purpose of this research is to obtain information about the administrative structure and population of the Sanjak of Urfa in the light of archival documents, Aleppo provincial salnamas/annual and research-study works. For this purpose, Aleppo province salnamas/annual of different dates, documents in the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey were analyzed and the documents providing information about the administrative structure and population of Urfa sanjak were identified, interpreted objectively, and transferred to the research. In the study, important information about the administrative, demographic, cultural, social, and religious structure of Birecik, Suruç, Rumkale, Harran, and their sub-districts within the borders of Urfa sanjak is provided. In the research, historical research methods, document-content analysis techniques, and sampling methods were used within the framework of the qualitative research method frequently used in social sciences. Although it is seen in the literature that some theses and studies have been conducted on the administrative structure of the Sanjak of Urfa, it has been determined that some important archival documents have not been used in these studies. It is thought that these archive documents used in the research will contribute to the field.

Atıf/Citation: Şanda, M. N. (2024), "19. Yüzyılda Urfa Sancağının İdari Yapısı ve Nüfusu", *Külliyyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 24(Ağustos), 129-147.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet Nuri Şanda, mns2133@hotmail.com

GİRİŞ

Kuzey Mezopotamya'da yer alan Urfa, Anadolu yarımadasını Ortadoğu topraklarına bağlayan önemli bir noktada yer almaktadır. Araplar, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan Mezopotamya bölgesi için ada anlamına gelen "El-Cezire" sözcüğünü kullanmıştır (Ekinci ve Paydaş, 2018: 6-31). Urfa sancağı da Dicle ve Fırat nehirlerinin meydana getirdiği bu plato üzerindedir. Urfa'nın batısında Antep, doğusunda Mardin, güneyinde Rakka ve Deyr-i Zor, kuzeyinde ise Diyarbakır yer almaktadır (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1303: 209). Musul'u Halep'e bağlayan kadim yol üzerindedir. Damlacık dağının eteğindeki bir tepede şehre hâkim heybetli kalesi yükselmektedir. İslâm fetihlerinden önce Urfa, Asur, Babil, Med, Pers, Makedonya Krallığı, Osrhoene Krallığı, Sasani, Roma ve Bizans İmparatorluklarının hâkimiyetine girmiştir. 639 yılında İyâd bin Ganem, Urfa'yı da Bizans'tan alıp İslâm devletinin sınırlarına dâhil etmiştir. Şehir daha sonra Emevi, Abbasi, Moğol, Büyük Selçuklu, Musul Atabeyliğı, Eyyubi, Akkoyunlu, Memluk ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Urfa'nın Osmanlı topraklarına dâhil olması 1517 yılının ilkbaharına tekabül etmektedir (Turhan, 2010: 336-341). 1890 yılında Urfa'yı ziyaret eden Vital Cuinet, Urfa hakkında şu bilgileri dile getirmektedir:

"Sancak genellikle düzlüklerden oluşmaktadır. Sancağın merkez kazasında dağlar bulunmaktadır. Bunun dışında sancakta çok az dağ vardır. Sancağın batı kısmında Fırat Nehri geçmektedir. Urfa'nın iklimi sıcak olduğu için çok az hastalık görülmektedir. Sancakta en fazla buğday tarımı yapılmaktadır. Bunun yanında Birecik ve Rumkale üzümlerinden kuru üzüm ve şarap üretilmektedir. Nizip, Birecik ve Rumkale'de çok sayıda zeytin bahçesi bulunmaktadır. Bu zeytin bahçelerinden elde edilen zeytinlerden yağ üretilmektedir.

Türkmen Colabı'nda ciddi miktarlarda mısır ve susam üretimi yapılmaktadır." (Cuinet, 1892: 250).

Hicri 1303 yılı Halep Vilayet Sâlnâmesinde Urfa şehrinin iki dağ arasında kurulmuş olduğu, şehirde "Halilü'r-Rahman" ve "Ayn-ı Zeliha" isminde iki su kaynağının bulunduğu, bu su kaynaklarının da "Birke-i İbrahim" adı verilen bir göle döküldüğü dile getirilmektedir (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1303: 209-210). Şehre şiddetli yağmur yağdığı zaman şehrin içinden geçen Karakoyun deresi taşmaktaydı. Bu durum dere kenarındaki ekili arazilere ve şehre zarar verdiği için derenin ıslah edilmesi amacıyla hayırseverler tarafından "Karakoyun Hendeği" kazılmıştır (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1316: 280).

1. Urfa Sancağının İdari Yapısı ve Nüfusu

16. yüzyılda nüfus şehrin Bâb-ı Berriyecik, Bâb-ı Emîr, Bâbü'l-mâ ve Bâb-ı Harran adlı mahallelerinde yaşayan Müslümanlarla Bâb-ı Berriyecik Mahallesi'ne yakın bir mahalde ikamet eden Ermeni cemaatinden oluşmaktadır. Mahallelerin şehrin sur kapılarının adlarıyla anılmış olması dikkat çekicidir. Bâb-ı Berriyecik, Bey Kapısı ile Harran Kapısı arasında yer almaktadır. Bâb-ı Emîr Mahallesi şehrin en büyük mahallesidir, kalenin doğu kapısında bir mevkide yer alır. Bâbü'l-mâ, Halilürrahman gölüne dökülen aynı adlı suyun şehre giriş kapısındadır ve güney uçtadır. Harran Kapısı, Harran'a doğru açılan kesimde güney kapısıdır. Erâmîne adıyla zikredilen gayrimüslimler ise kendilerine ait mahalleyle Bâb-ı Berriyecik'te oturmaktadır. Bunların dışında şehir yakınındaki Mağaracık Mahallesi sur dışında Müslümanların oturduğu yerdir (Turhan, 2010: 336-341).

Urfa, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak statüsündeydi. 1587'de Diyarbakır eyaletinden alınıp Rakka eyaletine dâhil edilmiştir. 1587-1822 yılları arasında Rakka'ya bağlı olan Urfa, 1822 yılında Halep'e sancak statüsünde bağlanmıştır (Ekinci ve Paydaş, 2018: 25). Tanzimat düzenlemeleriyle Urfa, Halep eyaletine bağlı bir sancak statüsü kazanmıştır (Öğüt, 2011: 325-344).

1816'da şehri ziyaret edenlerden biri de Buckingham'dır. Ona göre şehrin nüfusu 50.000 civarındadır. Bunların 47.500'ü Müslüman, 2.000'i Hristiyan ve 500'ü de Yahudi'dir. 1840'da burayı ziyaret eden bir başka seyyah olan B. Paujoulat'ın iddiasına göre ise 1840'dan önce Urfa'da 14.000 Müslüman, 1.000 Ermeni, 100 de Jakoben olmak üzere 15.000 civarında insan yaşamaktadır (Köçer vd., 2009: 48).

1864 ve 1871 yıllarında yapılan vilayet nizamnâmeleriyle köyler bir araya getirilerek kazaları, kazalar bir araya getirilerek livaları ve livalar bir araya getirilerek vilayetleri oluşturmuşlardır (Ortaylı, 2011: 61-62). Urfa, 1910 yılında idari alanda yapılan düzenlemeler neticesinde Halep'ten ayrılarak başlı başına bir liva statüsü kazanmıştır (Ekinci ve Paydaş, 2018: 26). 1864 ve 1871 yıllarındaki nizamnâmeler çerçevesinde çeşitli idari birimler oluşturulmuştur. Bunlara vilayet merkezlerindeki "Vilayet İdare Meclisleri", liva merkezlerindeki "Livâ İdare Meclisleri", kaza merkezlerindeki "Kaza İdare Meclisleri" örnek gösterilebilir (Ortaylı, 2011: 61-62). Yapılan bu düzenlemeler doğrultusunda Urfa'da da bir liva meclisi teşkil edilmiştir. 1856 yılında ilan edilen İslahat fermanıyla bu meclislere Müslümanlarla birlikte gayrimüslim halkın temsilcileri de katılmıştır (Ertaş, 2016: 1-24).

1867'de Urfa livâsı sınırları içinde Suruç, Birecik, Urfa (merkez kaza) ve Rumkale adında 4 kaza bulunmaktaydı. Ayrıca, Urfa merkez kazası dâhilinde Bozâbâd, Döğerli, Harran ve Oymaağaç adında 4 nahiye ve bu nahiyelere

bağlı 360 köy yer almaktaydı (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1284: 141-143). Arşiv belgelerinde Urfa merkez kazasına bağlı “Kabahaydar” (BOA, A.}MKT.MHM. 111/11) ve “Çaykuyu” (BOA, ŞD. 267/19) adlarında iki nahiyenin de adı geçmektedir.

1865’te Oymaağaç nahiyesinin nüfusu 2516’dır. Zikredilen yılda Çaykuyu nahiyesinde ikamet eden hane sayısı 163 olup bu hanelerde yaşayan nüfus 561’dir. Döğeri nahiyesinde ikamet eden hane sayısı 358 olup bu hanelerde yaşayan nüfus 1797’dir. Harran nahiyesinde ikamet eden hane sayısı 810 olup bu hanelerde yaşayan nüfus 4400’dür. Bozâbâd nahiyesinde ikamet eden hane sayısı 1699 olup bu hanelerde yaşayan nüfus 4574’tür (BOA, YEE. 37/46: 46).

Osmanlı topraklarında Düyun-u Umumiye İdaresi adına çalışmalar yürüten Fransız Vital Cuinet, “Asya’nın Türkiyesi - İdari Coğrafyası (Turquie d’Asie Géographie Administrative)” isimli kitabında 19. yüzyıl Urfa’sının idari, sosyal, ekonomik ve demografik yapısı hakkında birçok bilgiye yer vermektedir. Bu kitapta 1890 yılında Urfa’nın idari kadrosunda 1. sınıf 1 mutasarrıf, 2. sınıf 1 kaymakam, 3. sınıf 2 kaymakam ve 10 müdürlüğün yer aldığı belirtilmektedir. Ayrıca liva merkezinde Müslümanların dini vecibelerini yerine getirmek ve eğitim öğretim faaliyetleri yapmalarını sağlamak amacıyla birçok cami ve medresenin olduğunu, Gayrimüslimlerin dini ibadetlerini serbestçe yapmalarını sağlamak amacıyla birçok kilisenin bulunduğunu, Süryani ve Katoliklerin başında birer piskoposun, Gregoryan Ermenilerin başında da farklı bir piskoposun olduğunu belirtmektedir. Cuinet’e göre 1890’da Urfa sancağındaki nüfusun toplamı 143.485’tir. Bu nüfusun dini inanç ve cinsiyet yönüyle dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir (Cuinet, 1892: 249).

Tablo 1. 1890’da Urfa Sancağındaki Toplam Nüfus

Yahudiler				Toplam	
Erkek	189			367	
Kadın	178				
Müslümanlar				Genel Toplam	
	Osmanlı Türkleri	Kürtler	Diğer topluluklar	122.665	
Erkek	37.806	20.536	3.743		
Kadın	36.908	20.140	3.532		
Toplam	74.714	40.676	7.275		
Hristiyan (Katolikler)					Genel Toplam
	Rumlar	Ermeniler	Keldaniler	Latinler	
Erkek	760	1.317	420	380	
Kadın	740	1.120	418	20	
Toplam	1.500	2.437	838	400	
Hristiyan (Diğer)					20.453
	Ortodoks Rumlar	Gregoryen Ermeniler	Yakubi Süryaniler	Protestanlar	
Erkek	2.560	1.150	3.200	1.075	
Kadın	2.500	850	3.018	925	
Toplam	5.060	2.000	6.218	2.000	

Kaynak: Cuinet, 1892: 249.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 19. yüzyılda Urfa sancağında Yahudi, Müslüman ve Hristiyanlar birlikte yaşamıştır. 1890 yılında Urfa'da 70.349 kadın ve 73.136 erkek kayıt altına alınmıştır. Sancaktaki toplam nüfusun 20.820'si gayrimüslim, 122.665'i de Müslümanlardan oluşmaktadır.

Vital Cuinet, "Asya'nın Türkiyesi - İdari Coğrafyası" adlı eserinde Urfa sancağının Halep eyaletine bağlı olduğunu; Suruç, Birecik ve Rumkale adında üç kazasıyla; Barak, Bozabâd, Çaykuyu, Çukur, Döğerli, Harran, Kabahaydar, Oymaağaç, Suboyu ve Türkmen Colabı adlarında 10 nahiyesinin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Urfa sancağının sınırları içinde 1239 köyün yer aldığını ifade etmiştir. Köylerin nahiyelere göre dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Cuinet, 1892: 248).

Tablo 2. 1890'da Urfa Sancağındaki Nahiyeler ve Köy Sayıları

Nahiye	Nahiyedeki Köy Sayısı
Barak	180
Bozabâd	140
Döğerli	13
Çaykuyu	114
Çukur	129
Kabahaydar	21
Türkmen Colabı	253
Harran	
Oymaağaç	71
Su Boyu	318
Toplam	1.239

Kaynak: Cuinet, 1892: 248.

Urfa sancağının sınırları dâhilinde 1239 köyün bulunması sancağın taşra kısmında büyük bir nüfusun yaşadığını göstermektedir. H.1286 tarihli Halep vilayet sâlnâmesinde Urfa liva merkeziyle Birecik, Suruç, Rumkale kazalarındaki nahiye isimleri ayrı ayrı yazılmışken, V. Cuinet, kitabında hangi nahiyenin hangi kazaya bağlı olduğunu yazmamıştır. Ayrıca Vital Cuinet'in eserinde "Suboyu" adında bir nahiyeden de bahsetmektedir.

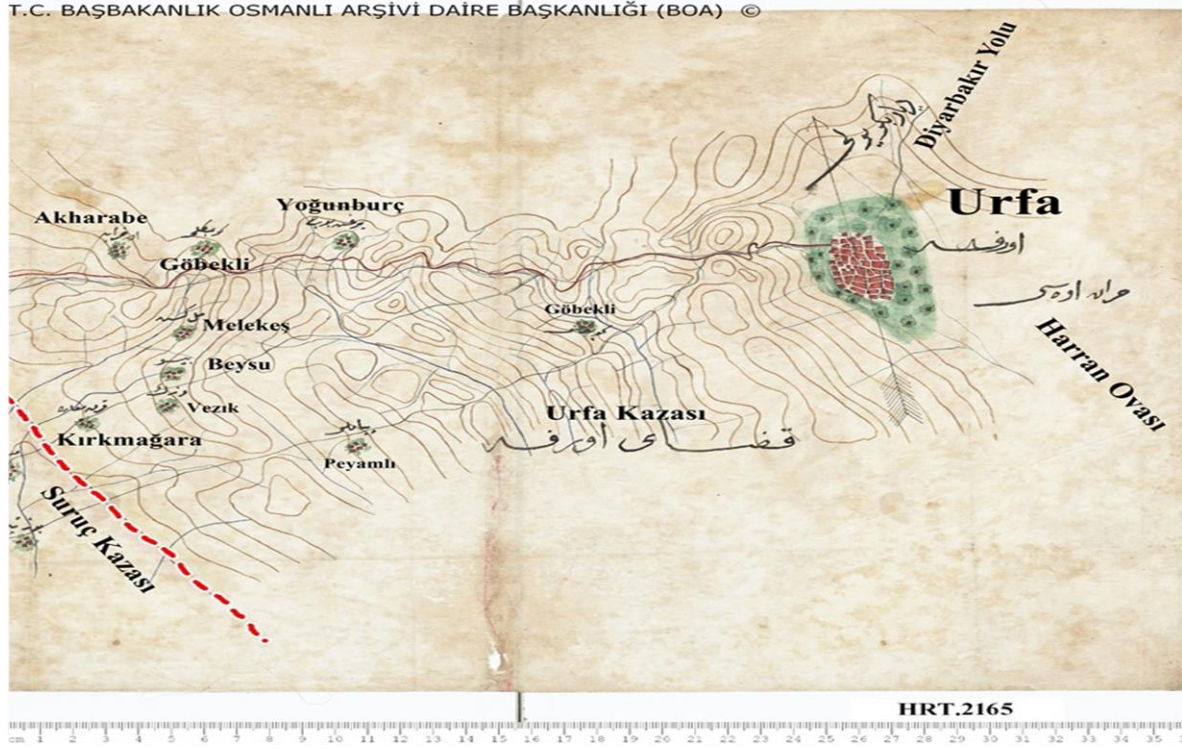
2. Urfa Merkez Kazasının İdari Yapısı ve Nüfusu

Urfa'yı 1646 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Urfa şehrinin mimari yapısı, çarşıları ve kalesine dair bilgiler vermiştir. Evliya Çelebi, kalenin Damlacık dağındaki bir kayalık üzerinde inşa edildiğini, kalenin iç kısmında 20 hanenin bulunduğunu ve kale dizdarlarının aileleriyle birlikte bu evlerde yaşadığını ifade etmiştir. Ayrıca şehir merkezinde Ala Han, Beğ Kapısı, Hacı İbrahim, Samsad Kapısı, Sebil Han ve Yemiş adında 6 hanın olduğunu belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2006: 198, 200).

1744 yılında hac yolculuğuna çıkan Osmanlı âlimi Süveydî, hatıralarını yazdığı "en-Nefehâtü'l-miskiyye fi'r-rihletü'l-Mekkiyye" adlı eserinde Urfa hakkında "Ruhâ, havası güzel, suyu tatlı, birçok değişik meyvenin yetiştiği ağaçlara sahip bir şehirdir. Bu şehrin ahalisi de güzel ahlak ve faziletlerle donanmıştır. Öyle ki burada ilim, din, esenlik ve hayır her tarafta kendisini göstermektedir." şeklinde bilgiler vermektedir (İbrahim Barca, 2018: 51- 70).

Urfa kasabasında 1 hükümet konağı, 2 kışla, 3 karakolhane, 1 kale, 1 hastahane, 52 cami ve mescit, 4 tekke ve zaviye, 11 medrese, 10 kilise ve manastır, 1 havra, 24 mektep, 48 mahalle, 4.161 hane, 2.095 dükkân ve mağaza, 32 han, 18 fırın, 6 çeşme ve sebil, 14 hamam, 23 değirmen, 1 fabrika, 1 debbaghane, 295 arsa, 261 bahçe, 3.414 bağ ve 4 mera vardır (Köçer vd., 2009: 134).

Harita 1. 1889 Yılında Urfa Merkez Kazası ve Köyleri



Kaynak: BOA, HRT.2165, H.09 10.1306, (9 Haziran 1889).

1868 yılı Halep Vilayet Sâlnâmesinde Urfa'nın içinden "Karakoyun" adında bir derenin geçtiği ve bu derenin üzerinde "Hızmalı Köprü" adında bir köprünün bulunduğu, ayrıca şehirde "Harra Kapı, Samsad Kapı, Beg Kapı ve Saray Kapı" adında dört kapının yer aldığı belirtilmektedir (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1285: 202). Alman Oryantalist Ernst Kirsten, 4. ve 5. yüzyıllarda Urfa şehir merkezinde Güneş Evi, Barlağa, Kale, Samsat ve Kemer adında 5 kapının olduğunu ifade etmektedir (Ekinci, 2018: 68).

1869 yılı Halep Vilayet Salnamesine göre şehirde 1 basmahane, 1 bedesten, 1 boyahane, 1 mağaza, 1 manastır, 1 yağhane, 15 hamam, 1595 dükkân, 18 değirmen, 18 sebil, 2 sabunhane, 212 bahçe, 22 fırın, 25 mescit, 3 medrese, 30 câmii, 34 mektep, 56 kahvehane, 7 han, 7 kilise, 8 tekke ve 899 bağ yer almaktadır (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1286: 156-157).

Tablo 3. 1890 yılında Urfa Merkez Kazasının Nüfusu

Topluluklar	Nüfus
Türk, Kürt ve diğer Müslüman topluluklar	40.835
Hristiyan Rum, Ermeni, Süryaniler	13.843
Yahudiler	322
Genel Toplam	55000

Kaynak: Cuinet, 1892: 261.

1867 yılında Urfa şehir merkezinde 7 kola ayrılmış 56 mahalle bulunmaktadır. Belirtilen yılda Urfa'daki mahalle isimleri aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 4. 1867'de Urfa Merkezdeki Mahalleler

Halilü'r-Rahman Kolu	Karamusa Kolu	Göşiler Kolu	Câmii Kebîr Kolu	Yusuf Paşa Kolu	Hristiyan Kolu	Küçükkilise Kolu
Halilü'r-Rahman	Kara Musa	Haliga	Hasan Paşa	Yusuf Paşa	Kilise-i Kebîr	Tışarı Mahalle
Tahtımor	İmam	Göşileri	Câmii Kebîr	Dergezenli	Bacaklı	Kulluk-Kolluk
Mevlûd Halil	Arab Meydânı	Hacı Hamza	İhlasiye	Kanberye	Teleftor	Yahudi
Narenci	Havacı	Müderriş	Muhakema	Hekim Dede	Timur	
Kazancı	Ahmed	Çakerli	Kıbrızı	Kadioğlu	Esb Bazarı	
Alicanbeg	Ömeriye	Asker	Kutbeddin	Haseki		
Kırk Mağâra	Zevakiye	Karaburç	Gerz	Lekler		
Sultanbeg	Siverekli	Sehabin	Tabaahanlı			
Kabr Mescidi	Nimmetah		Mesrakiye			
İmam Sekâkî	Hacı Azel		Bazar			
Acem Beg	Hacı Yadigâr					
	Nur Ali					

Kaynak: H.1284 Haleb Vilayet Sâlnâmesi, s.141-143.

Aşiret mensuplarının yerleştikleri mahalle, köy, nahiye ve kazalar genellikle o aşiretlerin ismiyle anılmıştır. Döğerli köyü, Karakeçili nahiyesi, Berâzi kazası gibi. Urfa liva merkezindeki bazı mahallelere Kızılkoyun, Lek ve Acem gibi konargöçer aşiretler iskân edilmiştir(Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1284: 155).

18. ve 19. yüzyıllarda Urfa'da Acem Aşireti mensuplarının yaşadığı bilinmektedir. Bu hanelerin Acem Bey mahallesinde meskûn olmaları muhtemeldir. 1691 yılında Rakka'ya iskân edilen Kızılkoyunluların yerleştiği yere de "Kızılkoyun Mahallesi", Lekvaniklilerin yerleştiği yere "Lek Mahallesi" adı verilmiştir (Usta, 2016: .154-155).

1869 yılında Kabahaydar nahiyesinin sınırları içinde 12 köy, Oymaağaç nahiyesinin sınırları içinde 69 köy, Bozâbâd nahiyesinin sınırları içinde 150 köy, Çaykuyu nahiyesinin sınırları içinde 65 köy yer almaktaydı. Zikredilen nahiyelere bağlı köy isimleri aşağıda ayrıntılı olarak verilmektedir (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1286: 153-155).

2.1. Bozâbâd Nahiyesine Bağlı Köyler

Urfa sancağının kuzeybatısında yer alan Bozabad nahiyesinde genellikle Beydilli (Badıllı), Şeyhanlı ve Döğer aşiretlerine mensup haneler meskûndü (Şanda, 2018: 23-28). Nahiye sınırları içinde Ağ meşut, Ağaçhisar,

Ağızhan, Ağvıran (Aşağı), Ağvıran (Yukarı), Akpınar, Akpınar diğer, Akziyaret, Arab Kantar, Arpa Höyük, Âşık, At göran, Bahât Şehir, Bakr-ı kebir, Baslıca, Baş mezraa, Bilacık, Bornaz ve Tutlu, Bostancık, Boyunsuz, Buğda Höyük, Burc Reşid, Canık Ulyâ, Canık Süflâ, Cankesik, Castak, Cemalviran, Cimcime, Cinkale, Cusan, Çakallı mezraa, Çiftlik, Çokreş, Çölmekci, Çölsan, Diğer Kalecik, Diğer Kurucık, Direkli mezraa, Doksan, Dokuz Kapı, Döğler, Elmalı, Esemkulu, Gazbek, Germüş, Gök Ömer, Gökviran, Gölpınar, Gölpınar Diğer, Günce ma' a caber, Hacı İlyas, Hamurkesen, Hancafer, Haramıburc, Has, Horzum, Hoşnek, Höyük, İkner/ignier, İlhan/Elhan, İlyas Pınarı, İsa Viran, Kalecik, Kalecik Mezra, Keşişlik Cafer, Karacavıran, Karakaş, Karakol, Kasımkapı, Kermut, Karaca Viran mezraa, Keşişlik kebîr, Kılıcvıran, Kırkpınar, Kızılburc, Kızılhöyük, Kızlar, Kızlar mezraa, Kızlar Tehtani, Kipek, Köbekli, Köyned, Kulan Şehri, Kulik, Kulik diğer, Kürdik, Kurucık, Kurunca, Kuşkapı, Kuyuk, Küçük Salhım, Külaflı, Külaflı mezraa, Kürd Deresi, Kürt Höyük, Kürt Höyük Ulyâ, Lidar, Ma' a Belviran, Ma' a Sülüklü, Maşuk, Mescidi Ma' a Kaza Harran, Mirhan, Mustafacık, Nedid viran, Oğlan, Ortavıran, Öküztaş, Öküzviran, Ördek, Parçinek, Pezuberan, Pir Halil, Resulayn, Küçük Telmiyan, Salhımı Kebîr, Salı Kapı, Salluca, Sarraf, Sayinelhak, Sekla/ Süflâ, Seyyid Viran, Sitti kale, Subegli, Şâh Murad, Şavaş, Şemsık mezraa, Şeşgan, Şeyh Zeliha, Şeyhsar, Taşan, Timurcek Kantarası, Tatar Höyük, Telmiyan, Terb Sebi, Tez Harab, Timurcek, Tat burcu, Titrış, Toydepe, Uzuncakuyu, Vaz Kantarası, Yagercafer, Yarımca ve Erikli, Yarımdepe, Yaslıca, Yedi Kapı, Yengiköy, Yogunburc, Yusuf Kapı ve Zareli köyleri yer almaktaydı (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1286: 153-156).

2.2. Oymağaç Nahiyesine Bağlı Köyler

Nahiye sınırları içinde kalan köyler Açar, Adîl Bazarı, Ag Mağâra, Ak oğlan, Âşık, Banuk, Birecik, Bozdepe, Budaklı, Curnus, Çar Melik, Çinpolad, Ekerçe, Ermi, Estebelviran, Gönek, Hacılar, İherli?, İzikce, Kabacık, Kanlı Avşar, Kaplan, Karacavıran, Kargılı, Kepirce, Keşgân, Kılıçviran, Kırkpınar, Kızılkilise, Kızılkapı, Kızır Ali, Kızlar ve Görümce, Kirdik, Kobek, Koçhisar, Kokangörmez, Konakgörman, Köse Şâhin, Lurhasin, Ma' a Ülük, Magirhu, Mağâracık, Mala Ali, Melek ve Tibet, Mesnekli, Öküz, Pirlı, Salluca, Sam, Sevgenli, Sincabahk?, Sumaki, Şaliku, Şeran, Şeyhler, Taalık, Tamlıca, Timurcek, Türkmân Viranı, Tut Ali, Tuzluca, Tosun, Üçdirek, Üçkilise, Yaylak, Yerce, Yogunburc ve Zivanlı köyleridir (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1284: 144 ve Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1286: 153-156).

2.3. Çaykuyu Nahiyesine Bağlı Köyler

Çaykuyu nahiyesine bağlı köylerin tamamında Haltânlı Aşireti'ne mensup haneler yaşamaktaydı (BOA, YEE. 37/46: 46). Nahiye sınırları içinde Arzık, Aşağı Harabreş, Boyunsuz, Cerg, Cutbel, Çaya maa, Dede Kapı, Dengiz, Dibek, Diğer Koçviran, Duşân, Diğer Pederburc, Duz ma' a şıkeft, Ekiz/İkiz, Ermi, Fuyis, Hamdan, Harab Zil, Haraba Bir, Harabgöl, Harabreş, Harabsor, Hasan Köm, Heştıran, Hikce, İki Ağızlı, Kadıkendi, Kara Kapı, Kasır Hayvan nam, Keferi, Kırk Mağâra, Kızıl Kapı Ma' a Hayrangalı, Koçviran, Köprülü, Körân, Kötil/Kotil, Kupık/Kuyuk, Kuşum ma' a Azdek, Kürk, Kürtviran, Mağâracık, Mecid, Melekeş, Mendbek, Mercan, Meşkene, Mevasülük, Mezibel, Nefsi Çaykuyu, Nurviran, Ortavıran, Perurih, Sarem, Semaki, Serarşek, Seyfeddin, Taneli, Timurcek, Üç Direk, Vezenk, Yedisu, Yunus, Zeknik, Zencik ve Zeydoğlu köyleri yer almaktaydı (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1284: 144 ve Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1286: 153-156).

2.4. Kabahaydar Nahiyesine Bağlı Köyler

Çaykuyu nahiyesine bağlı köylerde genellikle Döğër Aşireti'ne mensup haneler yaşamaktaydı. Nahiyenin sınırları içinde Ağzı Büyük, Âlem Pınar nâm-ı diğër Göklü, Avrattlı, Bağlı Musa, Gök Musa, Halefcik, Hanek, Kangallı, Karapınar, Kel Beyram, Nefsi Kabahaydar ve Yedi Kapı köyleri yer almaktaydı (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1284: 144 ve Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1286: 153-156).

3. Birecik Kazasının İdari Yapısı ve Nüfusu

Birecik, 18. ve 19. yüzyıllarda Urfa'ya bağlı bir kaza statüsündeydi. Kazanın doğusunda Suruç ve Urfa, kuzeyinde Rumkale, batısında Nizip ve Antep, güneyinde ise Membic yer almaktadır (Cuinet, 1892: 266). 1867 yılı Haleb Vilayet Salnamesinde kazanın adı "*Biret-ül Fırat Kasabası*" şeklinde geçmektedir. Zikredilen yılda kaza sınırları içinde 3 nahiyeye, 115 köy ve 7 mahalle yer almaktaydı. Birecik'teki hane sayısı 1000'di. Bu hanelerin 900'ü Müslüman, 100'ü ise gayrimüslimlerden müteşekkildi (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1284: 152-154).

1885 ile 1888 yılları arasında Düyûn-ı Umûmiye müfettişi Âli Bey tarafından kaleme alınan "*İstanbul'dan Bağdat'a ve Hindistan'a*" adlı seyahatnamede Birecik kazasının nüfusu 10000 olarak verilmiştir. Ali Bey seyahatnamesinde Birecik yakınında Belkis harabelerinin bulunduğunu, Birecikliğin bu harabelerdeki büyük ve güzel mozaikleri söküp kendi evlerini süslediklerini ifade etmektedir. Ayrıca, Birecik'teki halkın Fırat nehri üzerinde kayıklarla eşya ve hayvan taşımacılığı yaptığını da belirtmektedir (Ali Bey, R. 1314: 9).

Harita 2. Birecik Kazası ve Köyleri



Kaynak: BOA, HRT.2165, H.09 10.1306, (9 Haziran 1889)

Birecik sınırları içinde kalan Güllüce köyüne 17. yüzyılda Karakeçili Türkmenleri iskân edilmiştir (Usta, 2016: .154-154). Yüzbaşı Yusuf Rıza, 1911 yılında kaleme aldığı "*Musul-Van, Musul Halep Seyahatleri*" adlı seyahatnamesinde

Fırat nehri kıyısındaki Birecik'e uğradığını ve kaza merkezindeki ihtişamlı bir handa iki gece konakladığını dile getirmektedir (Yüzbaşı Yusuf Rıza, R.1331-M.1915: 13).

V. Cuinet, 1890 yılında Birecik kazasındaki genel nüfusun 26.466 olduğunu, bunlardan 23.363'nün Müslüman, 3.058'nin Hristiyan ve 45'nin de Yahudi olduğunu, Birecik merkezinde ise 10.162 kişinin yaşadığını dile getirmektedir. Kaza merkezindeki halkın 8.702'si Müslüman, 978'i Hristiyan ve 45'i de Yahudilerden oluşmaktadır (Cuinet, 1892: 266).

Tablo 5. 1890 yılında Birecik kazasının Nüfusu

Topluluklar	Kazadaki Genel Nüfus	Kaza Merkezindeki Nüfus
Müslümanlar	23.363	8.702
Hristiyanlar	3.058	978
Yahudiler	45	45
Genel Toplam	26.466	10.162

Kaynak: Cuinet, 1892: 266.

1899 yılı Halep Vilayet Sâlnâmesine göre Birecik'te 1 buğday arsası, 1 hükümet konağı, 1 kale, 1 medrese, 1 rüştiye mektebi, 10 mera, 1035 tarla, 1411 hane, 17 câmii ve mescit, 18 değirmen, 180 bahçe, 20 anbar, 3 çeşme ve sebil, 3 kilise, 4 çayır, 4 fırın, 4 hamam, 4 han, 462 dükkân, 507 bağ ve 8 sübyân mektebi bulunmaktaydı (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1307: 181). 1900 yılı Halep Vilayet Sâlnâmesine göre Birecik kazası sınırları içinde Barak, Nizip ve Çukur adlarında 3 nahiye yer almaktaydı. Çukur nahiyesi dâhilinde 52, Barak nahiyesi dâhilinde 72 ve Nizip nahiyesi dâhilinde 5 köy bulunmaktaydı (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1318: 319-321).

Birecik kazası sınırları içinde Ağpınar, Akçaköy, Anab, Aşağı Şeyhler, Avşar Bucağı, Bazir, Bilanlu, Bilkays, Bilviran, Boz Höyük, Cabir, Cagtelik, Cancagız, Cerablus, Cesrin, Cin Felek, Corıncık, Cuferik, Çerkiş, Çiftlik, Dağ Arar, Dana Höyük, Deli Ahmed Atası, Deve Höyüğü, Doylu, Dönek/Döknek, Elagöz, Elifoğlu, El-Ömer Atası, Eminlik/Emenlik, Ferzu, Göğüs, Güllü, Güllüce, Habib, Hacı Fakılı, Hamil, Hams, Haramoğlu, Harisan, Havana, Hayar/Hebar, Helen, Herat, Hubab, İkizce, Kabain, Kabul, Kalecan, Kara Umud, Karababa, Karabaş, Karacurun, Karakapı, Karanfil, Kefer Şeyh, Kefere, Kefertud, Kefrik, Kehriz, Kemaş, Kerlavık, Kertel, Kerzin, Kını, Kiriş, Kiriştaş, Klavuz/Kaluz, Konderi, Koyman, Körab, Kumluk, Kurucahöyük, Mağâracık, Mağbeli, Mahmur, Kumluğu, Melek, Merhacı, Merzin, Mevkanlı?, Mizâr, Mezmegar, Mihrab, Munesi?, Nacar, Nevhi Telkeri, Nizib, Sekdeman, Senkak, Sevrak, Sukertalan?, Surtepe, Sülüslü, Şamık, Şebib, Şera, Tacur?, Tahcı, Taşatan, Tayyib, Tebel, Tel Mağâra, Telciş, Telmiyan, Telmus, Telsaman, Telşair, Tuk, Yarımdepe, Yukarı Şeyhler, Yusuf Beg Höyüğü, Zahiri, Zan, Zehrecik ve Zor Mağâra köyleri yer almaktaydı (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1284: 152-154).

4. Harran Kazasının İdari Yapısı ve Nüfusu

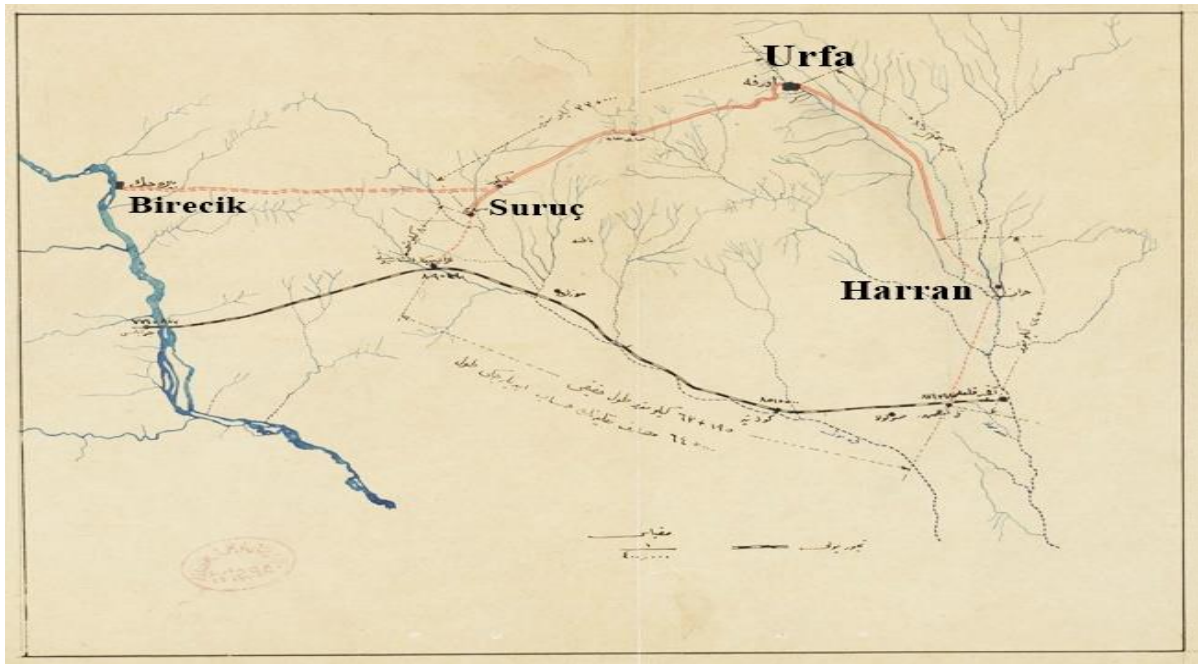
Urfa'nın güneydoğusunda bulunan Harran, Nuh Tufanından sonra kurulan şehirlerden biridir. "Harran" adı Hz. İbrahim'in kardeşi "Hârân"dan gelmiştir (Önel, 2016: 470-487). Harran, Müslümanların hâkimiyetine girmeden önce birçok devlet tarafından idare edilmiştir. Bunlara Asurlar, Medler, Keldâniler, Persler, Makedon Krallığı, Roma ve Bizans İmparatorlukları örnek gösterilebilir. Harran ve çevresi 639 yılında Hz. Ömer döneminde İslam

Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Sonrasında da Emeviler, Abbasiler, Büyük Selçuklu Devleti, Haçlılar, Eyyubiler, Memlûklüler ve Osmanlıların idaresine girmiştir (Şeşen, 1997: 237-240).

Harran, tarih boyunca önemli bir ilim, kültür ve sanat merkezi olma özelliğini korumuştur. Nitekim Harran'da Câbir bin Sinan el-Battânî, Ebu İshak İbrahim, Harranlı İbn Vasîf, Hilal bin İbrahim es-Sâbi', Sabit bin Kurra, Sinan bin Sâbit bin Kurra, Yunus el-Harranî ve Hayat Bin Kays el-Harranî gibi çok sayıda düşünür ve bilim adamı yetişmiştir (Avcı, 2002: 95-114). Harran, İyad bin Ganem komutasında İslam devletinin sınırlarına dâhil edildikten sonra tefsir, hadis, fıkıh, kelam, felsefe, edebiyat ve tarih gibi alanlarda da tanınırlığı artmıştır (Ekinci, 2019: 15-31).

Evliya Çelebi, 1650'lerde Harran'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında kaleme aldığı seyahatnamede Harran kalesi ve surlarının sağlam olduğunu, Harran harabelerinin konargöçer Araplar tarafından kışlak olarak kullanıldığını dile getirmiştir (Şeşen, 1997: 237-240). Harran, 1897'ye kadar bir nahiye statüsünde olup bu tarihten itibaren kaza statüsü elde etmiştir. Zikredilen tarihte Harran'ın Kaymakamı Mustafa Ağa adında birisidir (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1315: 388).

Harita 3. Harran Kazası



Kaynak: BOA, HRT. 1403, s.5, H.19 Z'îl-hicce 1333 (28 Ekim 1915)

1867 yılında Harran nahiyesine bağlı 72 köy bulunmaktadır. Bu köyler Ağça Mescid, Alibar, Araboğlu, Ayn-ı Halil, Bine/Yine, Bozhöyük, Burç Kayan, Cabir'ül Ensârî, Cafer, Ceb-el Hayat, Cedidi, Çekçek, Çekme Oruc, Çobanek, Çukurburc, El-Geran, Eski Harran, Gökdibi, Gömence, Hacı Hasan, Hancı gaz, Harin, Harran, Hasankendi, Horuz, Kab, Kabacık, Kabacıkdiğer, Kadime, Karaman, Kazani, Kebarlı, Keçi Kıran, Keserdede, Kırmıtlı, Kısâs, Kızılcadde, Kızılburc, Korunca, Köprülük, Köşker, Küçük Zare, Kürttaş, Mamuca, Mecebeli, Melikviran, Mihrablı, Mincer, Modanlı, Modanlı Kantarası, Nakıbban, Osman Beg, Pâre Pâre, Pir Beg, Pulgur, Seksanviran, Selman, Sultantepe,

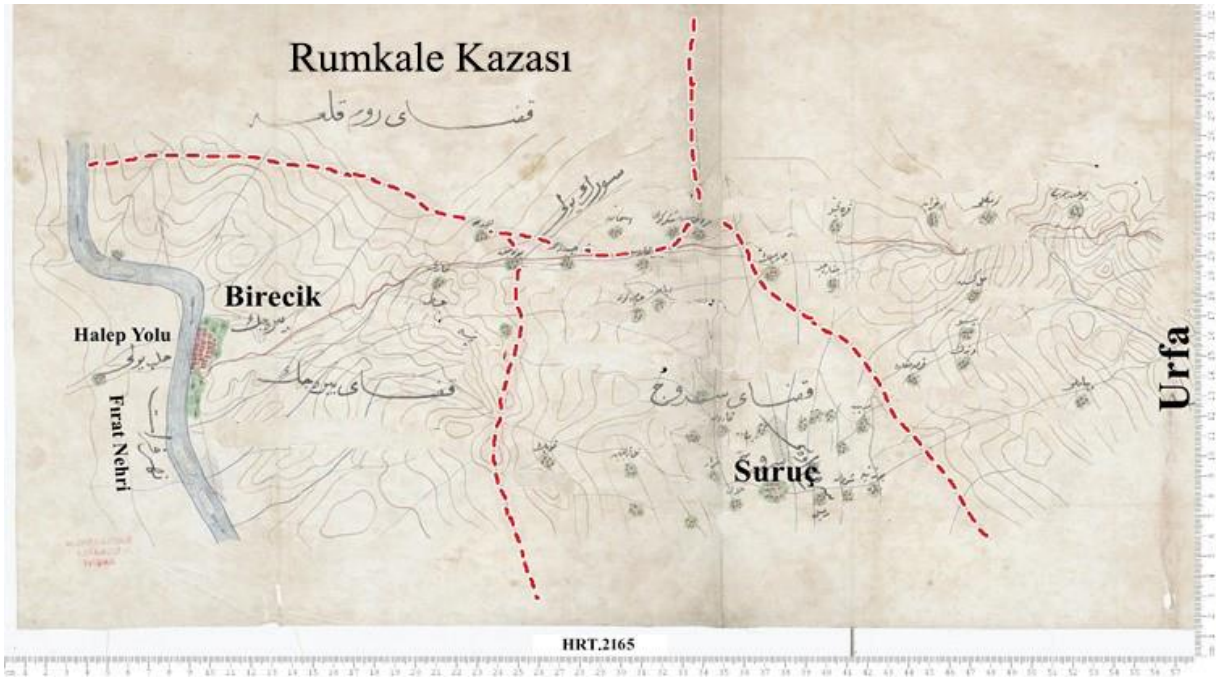
Şebli, Şeyh Çoban, Taşanbasan, Taşlıca, Tel Anbar, Tel Bağdad, Tel Hazran, Tuzluca, Ulubağ, Uruzluk, Vesfale, Yarımca Ulyâ, Yenigce ve Zeyneb köyleridir (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1284: 143-144).

18. yüzyılda Harran merkezde yerli Arap halk yaşarken, kazaya bağlı köylerde genellikle göçebe Arap, Türkmen ve Ekrâd aşiretler yaşamaktaydı. Harran sınırları içinde en kalabalık nüfusa sahip aşiretler Arap, Beni Kays ve Cümeyle aşiretleridir. Harran'daki Türkmen aşiretler, 17. yüzyıldan itibaren zorunlu iskânla bölgeye yerleştirilen Türkmenlerdi. Örneğin Keserdede ve Kısas köylerine iskân edilen haneler Beydili Aşireti ve ona tabi olan Kısas oynağına mensuptu (BOA, D. BŞM. d. 1827: 4). Sultantepe, Mihraplı, Mamuca gibi köylere Melek-Ahmedoğulları oynağına mensup haneler iskân edilmiştir. Harran'a bağlı Türkmân Colabı nahiyesindeki Hamambendi köyüne Türkmen Şarkevi Aşireti mensupları, Modanlı Kantarası ve Modanlı köylerine de Modanlı Aşireti mensupları iskân edilmiştir (BOA, A.(DVNSMHH. d., 136/120).

5. Rumkale Kazasının İdari Yapısı ve Nüfusu

Rumkale, 19. yüzyılda Urfa'ya bağlı bir kazadır. Rumkale'nin kaza merkezi "Halfeti" köyüdür. 1868 yılında Halfeti merkezde Bostan Mahallesi, Yukarı Mahalle ve Aşağı Mahalle ismiyle üç mahalle bulunmaktadır. Rumkale'de Urbân, Merzaman ve Ank ismiyle de üç nahiyeye mevcuttu (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1285: 166). Rumkale, Fırat nehri kıyısında bir kaza olup kazanın doğusunda Urfa sancağı, kuzeyinde Malatya sancağı, batısında Maraş ve Antep sancakları, güneyinde ise Birecik kazası yer almaktadır (Cuiet, 1892: 264).

Harita 4. Rumkale Kazası



Kaynak: BOA, HRT.2165, H.09.10.1306, (9 Haziran 1889)

1886'da Rumkale'de Rumkale ve Altuntaş ismiyle 2 kale, Merzaman ve Karasu isimleriyle de suları Fırat nehrine karışan 2 nehir bulunmaktaydı. Kaza sınırları içinde buğday, arpa, mısır, mercimek ve fıstık gibi ürünler

yetiştirilmiştir. Kazadaki Merzaman ve Karadağ dağlarında ormanlar mevcuttu (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1303: 213). Rumkale'deki Andeğirmen mevkiinde geçen Merzaman nehrinin üstünde ne zaman yapıldığı bilinmeyen Kesik Köprü adında ihtişamlı ve sağlam bir köprü yer almaktaydı. Bu köprü haricinde kaza sınırları içinde altı köprü daha vardı. Rumkale'nin merkezi olan Halfeti de 1 mahalle mektebi, 1 Rüştîye okulu, 10 mescit, 16 Câmîi, 2 kilise, 2 medrese, 4.000 hane ve 40 dükkân bulunmaktaydı (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1307: 183).

Kaza halkı genel olarak Müslüman'dır. Yalnız Cebin ve Enheş köylerinde Ermeniler bulunmaktadır (Köçer vd., 2009: 139). 1867'de Rumkale'deki Müslüman ve gayrimüslim hane sayılarının toplamı 2837'dir. Bu nüfusun büyük bir kısmı taşradaki 144 köy ve mezra yaşamaktaydı. Zikredilen yılda Rumkale kazası sınırları içinde kalan köyler Acemî, Adam, Afşar, Ağ Viran, Ak, Alahacı, Altuntaş, Ani, Aşağı çardak, Aşağı Göklü, Bağlıca, Balukanlı, Baroz, Başpınar, Bediran, Beg Burcu, Bındık, Biçkânlı, Bilesur, Bozatlı, Bozok, Bucakanlı, Bukurtulan, Cebayin, Cebile, Cusak, Çakallı, Çikan, Deliler, Dibcini, Dürtü, Enhaş, Erah, Erzel, Esman, Faklı, Fecirli, Gadarnı, Göklü, Görgen, Gülesor, Güllü, Gülyarı, Habib, Hacı Malı, Hasanağa oba, Havgânlı, Heft, Hehez, Helber, Hematlu, Herednek, Hırari, Hicanlı, Hisarcıklı, Hoh, Hubay, Humluca, İran, İrtelin, Kababaş, Kahnin, Kâhyalı, Kalban, Kalecik, Kalehan, Kalmu Oba, Kamsalı, Yukarı Karamezralı, Karamezralı, Kara Vaiz, Karayusuflu, Karaburc, Karacaviran, Karaoğul, Karsiye, Keferhan, Kefkab, Kelek, Keller, Kınık, Kırıkıt, Kilisecik, Köçekli, Köhlük, Körek, Köseler, Köşepınarı, Köylü, Kudretdepe, Kuvaybu Oba, Levlan, Macuni, Mağnan, Mankullu, Melek, Milesi, Miri, Mirli, Murku Obası, Narsaid, Nesme, Nugöcek, Nuhurud, Oğul, Ömerli, Pulu, Rezkel, Rumkale, Saburgücü, Salhanlı, Sarıca, Sarık, Sarılar, Sebeb, Sandık, Sevsek, Sülük, Şebekoğlu, Şekerköy, Şelaşel, Şevkatlı, Şeyh Bekir, Tain, Tata, Tavşanvıran, Tebamlı, Tecrik, Tetbanek, Telkade, Tenekeci, Telakan, Tıgnık, Topuzoğlu, Tosyanlı, Tulca?, Varan, Viran, Yarımca, Yukarı Çardak, Zahir, Zegire, Zikri, Ziyaret ve Zorkum köyleridir (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H. 1284: 155-157).

Yukarıda adları verilen bazı köylere çok sayıda aşiret mensubunun iskân edildiği bilinmektedir. Örneğin, Rumkale'deki Tavşanvıran, Havgan, Karacaviran, Bilesur ve Kalecik köyleriyle Ank nahiyesine Biziki Aşireti mensupları yerleştirilmiştir (Öğüt, 2008: 84-90).

Tablo 6. 1890 Yılında Rumkale Kazasının Nüfusu

Topluluklar	Nüfus
Türk, Kürt ve diğer Müslüman topluluklar	25.677
Hristiyan Rum, Ermeni, Süryaniler	2.019
Genel Toplam	27.696

Kaynak: Cuinet, 1892: 264.

1890 yılında Rumkale kaza merkezinin nüfusu 2.000'dir. Bu nüfusun 440 kişisi Hristiyan olup 1.560 kişisi de Müslümanlardan oluşmaktaydı (Cuinet, 1892: 264). 1890'da Rumkale kazasının genel nüfusu 27.696 kişiyken bu sayı on yıl sonra 24.319 kişiye gerilemiştir. Nüfus sayısındaki bu azalmanın konargöçer aşiretlerin yer değiştirmesiyle ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 7. 1900 yılında Rumkale Kazasının Nüfusu

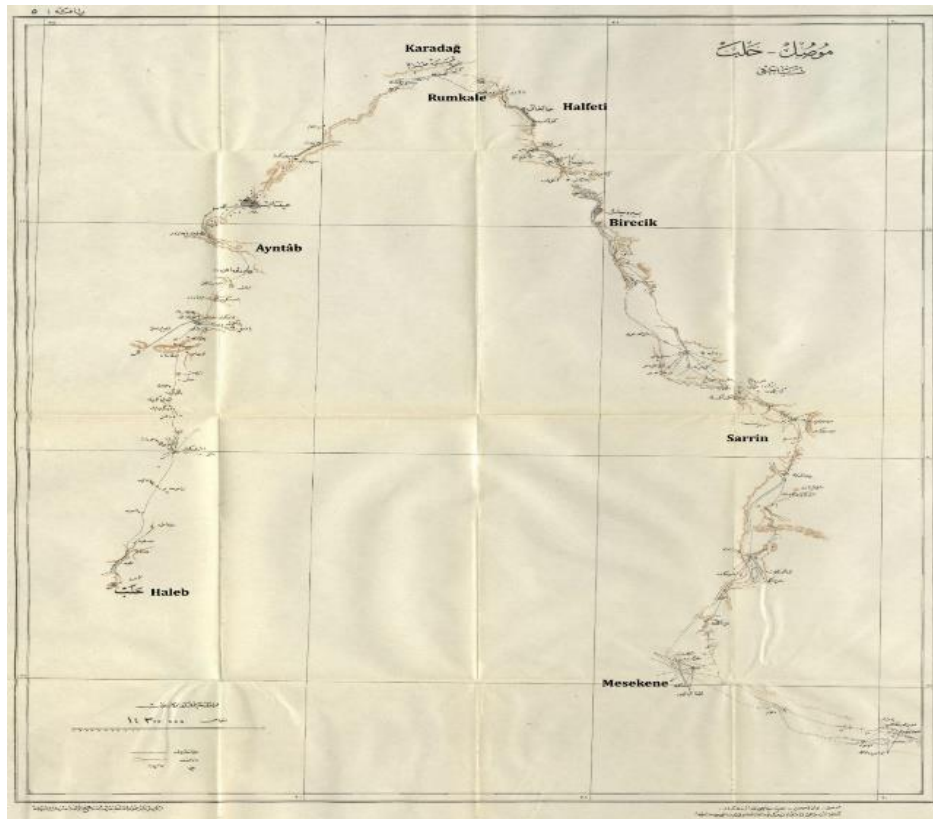
Topluluklar	Nüfus	Erkek	Kadın
Türk, Kürt ve diğer Müslüman topluluklar	23.686	12.108	11.578
Ermeniler	556	265	291
Yabancılar	77	41	36
Genel Toplam	24319	12414	11905

H.1318 Haleb Vilayet Sâlnâmesi, s.325.

1900 yılında Rumkale'deki nüfusun toplamı 24319 kişidir. Bu nüfusun 23686'sı Müslüman olup 556'sı Hristiyan Ermeni ve 77'si de yabancıardan oluşmaktadır. Kaza nüfusu içinde kadınların sayısı 11905 olup erkeklerin nüfusu da 12414 kişidir. Belirtilen sayılar değerlendirildiğinde her iki cinsiyet arasında dengeli bir nüfus sayısının olduğu görülmektedir.

1911 yılında Yüzbaşı Yusuf Rıza, iki gün Birecik'te konakladıktan sonra Rumkale'ye geçtiğini ifade etmektedir. Yüzbaşı Yusuf Rıza, bu yolculuk sırasında Halfeti'nin de aralarında bulunduğu birkaç köye uğradığını ve nehir kenarındaki bu köylerde çok güzel bahçeler gördüğünü dile getirmiştir (Yüzbaşı Yusuf Rıza, 1915: 13).

Harita 5. Yüzbaşı Yusuf Rıza'nın Seyahat Güzergâhı



Kaynak: Yüzbaşı Yusuf Rıza, 1915: 19.

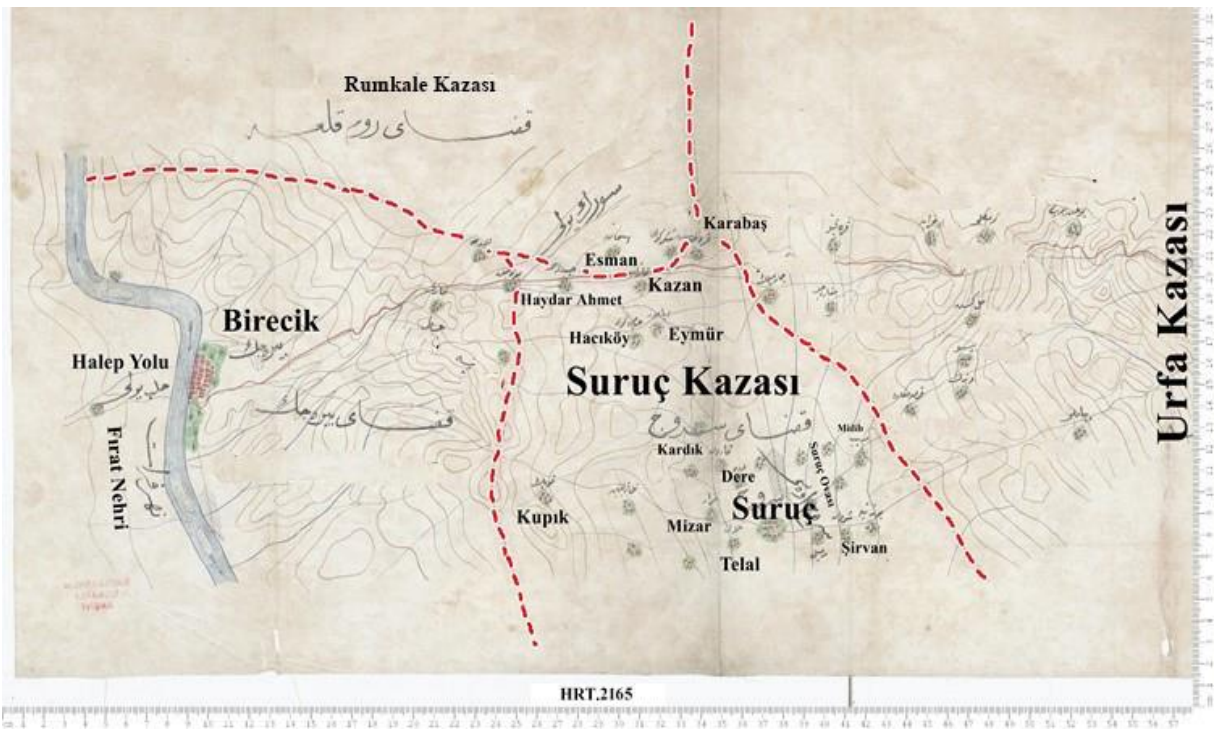
6. Suruç Kazasının İdari Yapısı ve Nüfusu

Suruç, 19. yüzyılda Urfa'ya bağlı bir kazadır. Suruç'un doğusunda Harran, batısında Birecik, kuzeyinde Urfa ve güneyinde ise Ayn-el Arap yer almaktadır (Cuinet,1892: 264). Kazanın merkezi Eski Suruç köyüdür. Bu kaza, Timur tarafından Ankara Savaşı öncesinde yağmalanmıştır. Verimli toprakları bünyesinde barındıran Suruç Ovası'nda başta buğday ve arpa olmak üzere çok sayıda hububat türü yetiştirilmekteydi. 1889'da Suruç kazasındaki hane sayısı 3.034'tür. Zikredilen yılda kazanın toplam nüfusu 17.232 olup kazada 34 değirmen, 2 mescit ve 7 câmii bulunmaktaydı (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1307: 183-184). Ayrıca kazanın başlıca geçim kaynaklarından biri hayvancılık olduğu için bu hayvanların yününden çok sayıda kilim, seccade ve kıl çadırı üretiliyordu (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1318: 329).

1867 yılı Haleb Vilayet Sâlnâmesinde Suruç halkının genelini Müslümanlardan oluştuğu, bununla birlikte kazada 40 Hristiyan hanenin de bulunduğu belirtilmektedir (Haleb Vilayet Sâlnâmesi, H.1284: 149-151). 1890'da Suruç kazasında yaşayan nüfusun toplamı 20.488 kişidir. Bunların 1.533'ü Hristiyan, 18.955'i de Müslümanlardan oluşmaktaydı. Zikredilen yılda Suruç kazasının merkezinde 1.500 kişi yaşamaktaydı (Cuinet, 1892: 270).

Suruç kazasında bulunan Şeyhanlı, Picanlı ve Dınayi aşiretleri 53, 54 ve 55. Hamidiye Süvari Alaylarını teşkil etmektedirler. Bu aşiretlerin tamamı tahminen 8.500'den fazla çadıra sahiptirler. Bahar ve yaz aylarında bu çadırlarda ikamet ederler (Köçer vd., 2009: 140).

Harita 6. Suruç Kazası ve Köyleri



Kaynak: BOA, HRT.2165, H.09 10.1306, (9 Haziran 1889)

1867 yılı Halep Vilayet Sâlnâmesinde, Suruç kazası sınırları içinde 175 köy ve mezranın yer aldığı belirtilmektedir. Kaza sınırları dâhilindeki bu köy ve mezraların geneline Berâzi Aşireti ve ona tabi cemaatler iskân edilmiş olup bazı köylere de Dınai, Karakeçili, Şeyhanlı, Mersavi aşiretlerine mensup haneler yerleştirilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Suruç kazasına bağlı köyler Akçakuyu, Aligör, Alishar, Araban, Arslantaş, Aşağı Abamur, Aşağı Canik, Aşağı Parepare, Aşkan, Atmânîk, Atşan, Ayınbat, Aynı viran, Bademli, Bizan, Bubika, Bostancık, Boydan, Boydi, Bozdepe, Buban, Bulgan, Burc Hamam, Cine, Cumali, Çarıklı, Çarık, Çelik, Çenkök, Darık, Daver, Dengiz, Dere, Dilli, Diyabekli, Eski Suruç, Eşme, Fermin, Gölcek, Gömedkapı, Hacıköy, Halilci, Harabcil, Harabeşiş, Harabkalik, Harabkar, Harabnaz, Harabsor, Harpınarı, Harran, Hasan Gölik, Hazin, Herduşan, Hesami, Hıdır Ahmed, Hızır Hayiz, Hicek, Himi, Hristiyan, İlhan, Kabacık, Kapıcı, Kara, Kara Remik, Karaali, Karacurun, Karahöyük, Karakapı, Karakapı Diğer, Karakaş, Karakeçili, Karikan, Kastonik, Kaz sekran, Kaza, Keskan, Kesme, Keyfun, Kıran, Kızılkuyu, Kikan, Kirbenav, Kirli, Koca Sekvan, Konak, Kopu, Köreb, Körkuyu, Körtek, Kubık, Kucak, Küllik, Külmüt, Kürtül, Kusan, Maaperi, Maasade, Mala Hamde, Maraz Ali, Masicadık, Mederbaz, Medyib, Meftuş, Mektel, Melik, Melik Sekvan, Menasi, Mevman, Meyhan, Mezar, Mezkefli, Mezra-i Cesas, Mezra, Miczirac?, Mirani, Mirhan, Mizgetlü, Mizibel, Mizrin, Murad Şâmil, Murat, Müşirpınar, Müşkület, Oğulbek, Pınarbaşı, Sami, Satılsekran, Seftik, Selesin, Semaki, Sencer, Şâhancık, Şamat, Şaran, Şavel, Şehanbeg, Şervankebîr, Şervansağır, Şeyh Emir, Şobek, Şuman, Taşlıhöyük, Tavenin, Tavşan, Tel Erbain, Telal, Telanter, Telhacab, Telharman, Telhotik, Telşair, Telveser, Teyvi, Timin Ali, Toprakçı, Topuz, Turkak, Tuzaki, Umirik, Ülük, Yedikuyu, Yekan, Yengi yapan, Yengi dam, Yukarı Abmur, Yukarı Canik, Yukarı Parepare, Yukarı Taşlı Höyük, Zehvan, Zeki, Zeyşefer, Ziyaret ve Zoncuk köyleridir. (Halep Vilayet Sâlnâmesi, H. 1284: 149-151).

SONUÇ

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivindeki belgeler ve bazı Halep vilayet salnameleri ışığında, 19. yüzyılda Urfa sancağının idari yapısı ve nüfusu ile ilgili nesnel bir şekilde elde ettiğimiz sonuçları şöyle sıralamak mümkün görünmektedir.

1880-1893 yılları arasında Düyûn-ı Umûmiye'de genel sekreteri olarak görev yapan Vital Cuinet, Urfa ve kazalarını ziyaret etmiş, şehrin idari, ekonomik ve demografik yapısıyla ilgili önemli kayıtlar tutmuştur. Bu kayıtlarda Urfa'nın kaza, nahiye ve köylerinin adlarına ve nüfus sayılarına ulaşmak mümkündür.

Araştırmada Urfa sancağının coğrafi konumu, sancak merkezine bağlı Birecik, Suruç, Rumkale kazalarıyla bu kazalara bağlı nahiyelerdeki köy adları bazı Halep Vilayet Salnameleri ve Osmanlı Arşivi Belgeleri ışığında araştırmacının bilgisine sunulmuştur. Bu doğrultuda Urfa merkez kazası sınırları içinde bulunan Kabahaydar nahiyesinin sınırları içinde 12 köy, Oymaağaç nahiyesinin sınırları içinde 69 köy, Bozâbâd nahiyesinin sınırları içinde 150 köy, Çaykuyu nahiyesinin sınırları içinde 65 köy; Birecik kazasının Çukur nahiyesi sınırları içinde 52 köy, Barak nahiyesi sınırları içinde 72 köy ve Nizip nahiyesinin sınırları içinde 5 köy; 1897 yılında kaza statüsüne kavuşan Harran'da Türkmen Colabı adında bir nahiye ve 72 köy; Rumkale kazasının sınırları içinde Urbân, Merzaman ve Ank ismiyle üç nahiye ve 144 köy; Suruç kazasının sınırları içinde 175 köy ve mezra tespit edilmiştir. Tespit edilen bu köylerin adları ve kazalardaki nüfus sayıları araştırmacının ilgili bölümlerinde verilmiştir.

Araştırmada elde edilen bilgiler doğrultusunda Urfa sancağında Müslüman halkla birlikte ciddi sayıda Ortodoks Rum, Gregoryen Ermeni, Yakubi Süryani, Protestan ve Yahudi'nin bulunduğu da görülmektedir. Özellikle sancak merkezinde yer alan camii, sinagog ve kiliseler Urfa halkının hoşgörü içinde birlikte yaşadığının göstergesi olması yönüyle önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

BOA, A.(DVNSMHH. d., 136/120. (H.20.07.1142 – 8 Şubat 1730).

BOA, A.}MKT. MHM. 111/11. (H.11.09.1273 – 5 Mayıs 1857)

BOA, D. BŞM. d. 1827, s.4. (H.14.12.1149 – 15 Nisan 1737)

BOA, ŞD. 267/19. (H.09.07.1295 – 9 Temmuz 1878)

BOA, YEE. 37/46, s. 46. (H.29.12.1295 – 24 Aralık 1878)

Haleb Vilayet Salnameleri

H.1284 Haleb Vilayet Sâlnâmesi (M.1867)

H.1285 Haleb Vilayet Sâlnâmesi (M.1868)

H.1286 Haleb Vilayet Sâlnâmesi (M.1869)

H.1303 Haleb Vilayet Sâlnâmesi (M.1886)

H.1307 Haleb Vilayet Sâlnâmesi (M.1890)

H.1315 Haleb Vilayet Sâlnâmesi (M.1897)

H.1316 Haleb Vilayet Sâlnâmesi (M.1898)

H.1318 Haleb Vilayet Sâlnâmesi (M.1900)

Araştırma Eserler ve Makaleler

Ali Bey, (R.1314). *Seyahat Jurnalı, İsanbul'dan Bagdad'a ve Hindistan'a*, İstanbul: Raif Bey Kütüphanesi Yayınları.

Avcı, Necati. (2002). "Urfa Ve Yöresinde Yetişmiş Olan Bazı Bilim Adamları". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 95-114.

Barca, İbrahim (2018). "Abdullah Es-Süveydî'nin (Ö.1174/1761) Gözüyle Er-ruhâ/Şanlıurfa Şehri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (40): 51-70.

Cuinet, Vital (1892). *La Turquie d'Asie-Géographie Administrative (Asya'nın Türkiyesi-İdari Coğrafyası)*, Paris: Ernest Leroux.

Ekinci, Abdullah (2018). "Şehrin Aynası Kapılar: Urfa Şehir Kapıları", *Osmanlı Urfası*, Edit: Abdullah Ekinci, İstanbul: Urfa Okulu Yayınları, 68.

Ekinci, Abdullah (2019). "Bilimin Öncü Şehri: Urfa", *Harran ve Çevresi Tarihi*, Edit: Abdullah Ekinci, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 15-31.

- Ekinci, Abdullah ve Paydaş, Kazım (2018). "Kuruluşundan Osmanlı Hâkimiyetine: Urfa Siyasi Tarihi", *Osmanlı Urfası*, Edit: Abdullah Ekinci, İstanbul: Urfa Okulu Yayınları, 6-31.
- Ertaş, Kasım (2016). "19. Yüzyıl'da Urfa'da Ermeniler ve İdari Hayattaki Konumları", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, (68) 1-24.
- Evliya Çelebi, (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. S. Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Köçer, Mehmet; Babuçođlu, Murat ve Erođlu, Cengiz (2009). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*. Ankara: ORSAM Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2011). *Tanzimat devrinde Osmanlı mahallî idareleri, (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öğüt, Tahir (2008). "18-19.YY.'da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı", Doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Öğüt, Tahir (2011). Urfa'da Tanzimat'a Geçiş Sürecinde İdari ve Mali Yapı, *Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(14) 325-344.
- Önel, Abdulhakim (2016). Harran'a Arap Nüfusunun Yerleşmesi ve Meseller Örneğinde Harran Lehçesinin Dilsel Özellikleri, *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu*, Ankara.
- Şanda, Mehmet Nuri (2018). *Geçmişten Günümüze Beydili Aşireti Siyâsî, Sosyal ve Kültürel Yapısı*, İstanbul: İKSAD Publishing House.
- Şeşen, Ramazan. (1997). "Harran". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turhan, Ahmet Nezih (2010). "Şanlıurfa". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.38. İstanbul: TDV Yayınları.
- Usta, Onur (2016). "Pursuit Of Herds Or Land? Nomads, Peasants And Pastoral Economies In Anatolia From A Regional Perspective 1600-1645", Doktora Tezi, Birmingham: Birmingham Üniversitesi.
- Yüzbaşı Yusuf Rıza, (1915). *Musul-Van, Musul Halep Seyahatleri*, İstanbul: Matbaa-i Askeriye-Süleymaniye.